

2. Állami szerepvállalás, társadalmi modellek, a gazdaságpolitika autonómiája a globális világgazdaságban

Amit a fejezetből megtudhatunk:

- a kapitalizmusok változatainak sajátosságait;
- a jóléti modellek összehasonlítását;
- az állami és vállalati intézmények összekapcsolódását.

2.1. Bevezetés

Jelen fejezet alapvető célja, hogy egyrészt a kapitalizmus változatai megközelítésének kiszélesedő keretrendszerét bemutassa, másrészt pedig a kapitalista piacgazdaság egyik legfontosabb alkotóelemét, a jóléti államok modelljeit ismertesse. Ennek mentén felvázoljuk, hogy a kapitalizmus változatai által meghatározott keretrendszerben való gondolkodás milyen kihívásokat támaszt a gazdaságpolitikai döntéshozók számára. Emellett kifejtjük, hogy milyen feltételek szerint működnek az európai jóléti modellek. Mindkét terület ismertetése során törekszünk arra, hogy a kelet-közép-európai országok sajátosságaira is hangsúly kerüljön.

A nemzetállamok gazdasági modelljeinek vizsgálata hosszú időre nyúlik vissza, talán még azt is mondhatjuk, hogy egyidős a modern közgazdaságtan (politikai gazdaságtan) kialakulásával. Az 1750-es években François Quesnay a korabeli francia állam gazdasági rendszerét vizsgálta a fiziokratizmus megközelítésén keresztül (*Tableau économique*), míg két évtizeddel később Adam Smith, úttörő könyvében (*The Wealth of Nations*) elsőként írta le, hogy egy nemzetállam miként növelheti jólétét a szabadpiaci elvek alkalmazásával és vele párhuzamosan az állami beavatkozások visszaszorításával. A 20. század második felétől kezdődően számos elméleti keretrendszer elemezte a piacgazdasági modelleket, a közös nevező minden esetben az a logikai megközelítés volt, amely során a gazdasági kormányzás intézményi feltételeit összekötik a gazdasági kimenetekkel. Ugyanakkor ezek az elméleti modellek eltérőek abban a tekintetben, hogy milyen fő gazdaságpolitikai kihívásokkal állnak szemben, azokra hogyan reagálnak, a gazdasági kormányzás milyen intézményi struktúrával azonosítható, és ezek milyen társadalmi-gazdasági interakciókat határoznak meg. Schwartz és Tranøy (2019) négy elméleti keretrendszert különít el egymástól: a fordizmust az 1950–1960-as években, a korporativizmust az 1970–1990-es években, a fejlesztő államot az 1980-as évektől és a kapitalizmus változatait (*varieties of capitalism*, VoC) a 2000-es évektől.

Az 1990-es évek során egyre erőteljesebb tudományos érdeklődés mutatkozott arra, hogy a közgazdaságtan, politikatudomány és szociológia szakértői egyrészt sokkal mélyebben értsek meg a nemzetállami piacgazdasági modellek működését, másrészt ezeket a nemzetállami modelleket összehasonlító módon interpretálják. Ennek a tudományos munkának a gyümölcse a 2000-es évek elején érett be, amikor egy átfogó megközelítés (elméleti kiindulópont) jelent meg az összehasonlító politikai gazdaságtani irodalomban. A Peter A. Hall és David Soskice

által szintetizált elméleti keretrendszer a modern kapitalizmus két ideáltípusát határozta meg, a liberális piacgazdasági modellt és a koordinált piacgazdasági modellt (HALL–SOSKICE 2001).¹ A kettő közötti alapvető különbséget a piacok működésének rendje szolgáltatja. A liberális piacgazdasági modellben a piac a legfontosabb koordinációs és allokációs eszköz, ezért biztosítani kell a piacok minél szabadabb működését, vagyis az állami (politikai és gazdaságpolitikai döntéshozók) beavatkozás nem kívánatos. A liberális piacgazdasági modellben a (szabadon működő) piac képes kezelni a vállalatok, iparágak, pénzügyi rendszerek széles körű kapcsolatrendszerét. Ezzel szemben a koordinált piacgazdasági modellben létezik egy intézményi struktúra (szabályozási rendszer), amely koordinálja a gazdasági tranzakciókat és interakciókat, vagyis elsőként teremt egy intézményi környezetet (játékszabályok lefektetése), majd a piac ebben az intézményi környezetben működik, a meghatározott játékszabályok szerint.

A kapitalizmusok változatai megközelítésének központi eleme a vállalati szféra, egy vállalat működése mikroökonómiai meghatározottságot feltételez (ennek alapját az adott ország intézményi keretrendszere biztosítja), ugyanakkor egy nemzetgazdaság vállalati rendszerének egésze kiemelt fontosságú, hiszen determinálja a makrogazdasági folyamatokat is. Így elmondható, hogy a vállalati szféra kapocs a mikro- és makroszintű elemzések között. Tehát összességében elmondható, hogy a kapitalizmusok változatai elméleti keretrendszer alapvetően egy mikroökonómiai fókusszal rendelkező, intézményi alapokon nyugvó megközelítés.

2.2. Hogyan határozható meg egy nemzetállam kapitalizmusmodellje?

Hall és Soskice (2001) elsődlegesen a vállalatok működését meghatározó tényezőket vette figyelembe a kapitalizmusokban mutatkozó eltérések vizsgálata során. Ehhez pedig öt ismérvet határoztak meg, a liberális és koordinált piacgazdasági modellek pedig ezek alapján különíthetők el egymástól. Az első ilyen tulajdonság a munkaerőpiaci intézmények (*industrial relations*), vagyis a vállalatok milyen munkaerőpiaci feltételekkel kerülnek szembe, mennyire mélyen koordinált a bérekre és munkakörülményekre vonatkozó feltételrendszer. A gyakorlatban ez a kollektív béralku és a szakszervezetek intézményi formáit jelenti. A második ismerv a képzési rendszereket veszi figyelembe, az adott ország milyen szakképzési és oktatási rendszerrel rendelkezik, leegyszerűsítve: a munkaerő milyen képzettségű és tudású. Ez megint csak a vállalatok működésének hatékonyságát befolyásolja. A harmadik jellemző a vállalatirányítás (*corporate governance*) nemzeti sajátosságait taglalja, vagyis a vállalatok milyen módon férnek hozzá külső finanszírozási lehetőségekhez, továbbá a külső befektetők milyen elvárásokkal rendelkeznek a befektetésük megtérülése kapcsán. A negyedik terület az adott országon belüli verseny (*inter-firm relations*) tulajdonságait vizsgálja, ez egyrészt vonatkozik arra, hogy egy meghatározott ágazaton belül működő vállalatok milyen kapcsolatban állnak egymással, másrészt arra, hogy a vállalat és beszállítói közötti kapcsolatrendszer mennyire stabil alapokon nyugszik. Ennek a stabilitás-

¹ A keretrendszer kidolgozói kiemelik, hogy három politikai gazdaságtani kutatási programra építve alakították ki rendszerüket (HALL–SOSKICE 2001), ezek a következők: (1) a II. világháború utáni modernizációs megközelítés, amely az iparpolitika újraélesztésének intézményi struktúráit vizsgálta, (2) a neokorporativizmus, amely az állam (politikai döntéshozók) és a munkaerőpiac (munkaerőpiaci intézmények) közötti stratégiai interakciókra épült, és végül (3) a termelés társadalmi rendszerei, amelyben a gazdasági szektorok kormányzása, nemzeti innovációs rendszerek és termelési rezsimek elemzése kapott kiemelt szerepet.

nak több formája is létezhet, leegyszerűsítve a szükséges inputok rendelkezésre állását jelenti, komplexebb formában kiterjed a technológiatranszfertről kezdve a közös kutatási és fejlesztési folyamatokra is. Utóbbi esetében a stabilitás sikeressége a nemzetállami kutatási, fejlesztési és innovációs rezsim függvénye. És végül az ötödik tulajdonság a vállalatok és munkavállalók közötti koordinációs problémákat hangsúlyozza, milyen kompetenciákkal rendelkeznek a munkavállalók és milyen kooperáció van a vállalati vezetők és a munkavállalók között. Gyakorlati szempontból ez azt jelenti, hogy a munkavállalók mennyire érzik saját sikerüknek a vállalat sikereit, ha komoly mértékben, akkor feltételezhetően – egy hosszabb távú elköteleződés mentén – a jövőben is hajlandók lesznek érte áldozni.²

A 2000-es évek eleje óta a kiinduló öt ismérvet számos továbbival egészítették ki. A 2.1. táblázat a főbb választóvonalakat ismerteti a liberális és koordinált piacgazdasági modell kapcsán. Fontos megemlíteni, hogy az ismérvek integrálása szinte folyamatosnak tekinthető, a vállalatokat meghatározó gazdasági intézményeken túl, a jogi rendszerek, a széles körű társadalmi és jóléti rendszerek, a politikai intézmények mind újabb és újabb irányt jelentenek a kutatási terület kiszélesítésében.

2.1. táblázat: A liberális és koordinált piacgazdasági modell széles körű összehasonlítása

Az összehasonítás ismérve	Liberális piacgazdasági modell	Koordinált piacgazdasági modell
Reprezentatív ország	Egyesült Államok, Egyesült Királyság és Kanada	Németország, Hollandia és Japán
Az allokáció alapelve	piacok	tárgyalás
Az érintettek közötti interakció	azonnali (véletlen) tárgyalások	intézményesített tárgyalások
A kapcsolatrendszer időtartama	rövid	hosszú
A pénzügyi rendszer	hazai és nemzetközi tőkepiacok	hazai banki hitelezés és hazai pénzügyi alapok
Tulajdonosi struktúra	töredezett	többségi tulajdonosi struktúra
Domináns nagyvállalatok	szpecializált vállalatok, multinacionális társaságok	bankok által kontrollált vállalatok, üzleti csoportok
Iparpolitika	korlátozott iparpolitika	széles körű ipar- és strukturális politika
Vállalatok iparágon belüli kapcsolatrendszere	versengő	szektorális szövetségek
Vállalatok iparágak közötti kapcsolatrendszere	gyenge	átfogó szövetségek
Összeolvadások és felvásárlások	korábbi kapcsolatrendszer hiánya, azonnali üzleti döntés eredménye	a tranzakciók koordináltak, korábban létező, kiterjedt kapcsolatrendszer
Beszállítói kapcsolatok	versengő licitálás	hosszú távú, előre megtárgyalt
Foglalkoztatotti kapcsolatok	rövid távú, piaci koordináció	hosszú távú, előre megtárgyalt

² A két gyökeresen eltérő piacgazdasági modell – a liberális és koordinált kapitalizmus – ideáltipikus állapotokat ír le. Előfordulhat, hogy egyes országok meghatározott ismérvek alapján vagy egyes részpiacok működési gyakorlata szerint nem az országhoz tartozó klaszterbe kerülnek, azaz nem annak megfelelő tulajdonsággal rendelkeznek.

Az összehasonítás ismérve	Liberális piacgazdasági modell	Koordinált piacgazdasági modell
Ipari kapcsolatok	kevés szakszervezet	erős és átfogó szakszervezeti rendszer
Társadalmi rendszer	a foglalkoztatottak és munkanélküliek alacsony védelme	a foglalkoztatottak és munkanélküliek erős védelme
Oktatási és képzési rendszer	általános tudás	vállalat- vagy iparág-specifikus tudás, szakképzés
Makrogazdasági rezsim	diszkrecionális, centralizált aggregált kereslet menedzselés	szabályalapú aggregált keresletmenedzselés, automatikus stabilizátorok kiemelt szerepe
Komparatív előny	radikális innováció a technológiai és szolgáltató szektorban	lassú innováció a termelési eszközök és feldolgozóiparban

Forrás: HALL–SOSKICE 2001; JACKSON–DEEG 2006; HANCKÉ–RHODES–THATCHER 2007; HALL–GINGERICH 2009; valamint NÖLKE–VLIEGENTHART 2009 alapján a szerzők szerkesztése

2.3. A piacgazdaságok politikai gazdaságtani elemzésének finomhangolása

A kialakított dichotómia felülvizsgálata korán megtörtént. Amable (2003) az ideáltipikus ket-tösség helyett egy kiterjesztett verziót kínál, és öt különböző kapitalizmusmodellt határoz meg: a piacialapú, a szociáldemokrata, a kontinentális európai, a mediterrán és az ázsiai modellt. A piacialapú modell ugyanazokkal a jegyekkel rendelkezik, mint a liberális piacgazdasági modell az eredeti kapitalizmusok változatai keretrendszerben. A figyelem sokkal inkább a koordinált piacgazdasági modellekre fókuszált, mivel az túlzottan eltérő nemzetgazdasági keretrendszereket kívánt egy halmazba rendezni. A szociáldemokrata modell a munkaerőpiaci tulajdonságok alapján választható le a koordinált piacgazdasági modellekről; a modell legfőbb tulajdonsága a rugalmas munkaerőpiac, amely három lényegi tényezőre épül: magas fokú szociális védelem, közepes foglalkoztatotti védelem (de koordinált béralkurendszer) és széles körű képzési és átképzési lehetőségek biztosítása. A kontinentális európai modell hasonló, de kevésbé erős szociális rendszerrel rendelkezik, mint a szociáldemokrata modell, ugyanakkor a foglalkoztatottak védelme erős (koordinált béralku), a szabályozott pénzügyi rendszer kiszámítható vállalatirányítást tesz lehetővé. A mediterrán modell erős foglalkoztatotti védelemmel jellemezhető, viszont a jóléti rendszer sokkal gyengébb lábakon áll, mint a korábbi két modellben. A mediterrán modell legfőbb hátránya, hogy a munkaerő képzettsége és az oktatási rendszer nem teszi lehetővé, hogy e gazdaságok a magas bér, magas hozzáadott értékű termékek ipari stratégia felé konvergáljanak. És végül az ázsiai modell, amelyben az üzleti stratégiát a nagyvállalati szektor és az állam kapcsolatrendszere alakítja ki, ugyanakkor ez a keret és a központosított pénzügyi rendszer hosszú távú stratégiai célok megvalósítását teszi lehetővé.

Egyértelmű volt, hogy a szerzőpáros által megalkotott ideáltipikus megközelítés, vagyis a nemzetállami piacgazdasági modellek két szélsőséges állapota nem képes az összes nemzetgazdasági modellt osztályozni és a korábban bemutatott erőteljesen limitált keretrendszerbe illeszteni. A Hall és Soskice által útjára indított kapitalizmusok változatai megközelítés komoly népszerűsége tette szert a politikai gazdaságtan kutatói között, ezt bizonyítja, hogy mind a modellezés során használt földrajzi kiterjedés, mind a használt modellek száma jócskán kiszélesedett az elmúlt két évtizedben.

A kapitalizmusok változatai irodalmának kiszélesedése számos különböző (és egymást erősítő) folyamatra vezethető vissza. Egyrészt már az 1990-es évek előtt érdekes kutatási témává formálódott a nyugati gazdaságok (piacorientált) és a keleti blokk gazdaságainak (tervutasításos szervezés) összehasonlítása. A keleti blokk összeomlásával egy olyan globális rendszer jött létre, amelyben az egyes nemzetállamok főként kapitalista keretek között (a kapitalista gazdasági karakterisztikák eltérő szintjei mellett) működnek. Az átmenet nem mindenhol gyors (Kína, ahol tudatosan lassú és az országon belül is „duális” rendszer működik) és nem mindenhol sikeres (transzformációs válságok, sokkterápiák, kései válságok, lassú alkalmazkodás és a „visszafordulás” jelensége). Kardinális kérdés volt, hogy a volt keleti blokk országai hogyan integrálódnak a világ gazdasági rendszerbe, a komparatív kapitalizmus kutatási program szerint pedig lényegi kérdés volt, hogyan intézményesülnek azok a keretrendszerek, amelyek a piacgazdasági működést segítik elő. Másrészt a globalizáció és a liberalizáció támasztotta kihívásokra az Európai Unió és más régiók országai hogyan tudnak reagálni, és ez a reakció milyen következményeket fejt ki a piacgazdasági modelljeikben? És harmadrészt a feltörekvő és fejlődő államok gyors növekedése és a nemzetközi gazdasági rendszerbe történő fokozatos integrálódásuk kihívást jelentett a politikai gazdaságtani kutatók számára, hiszen ezen országok piacgazdasági modelljei szintén nem illeszthetők be a Hall és Soskice által kínált ideáltipikus kapitalista rendszerek közé. A teljesség igénye nélkül, a kapitalizmusok változatai irodalom három főbb változását emelnénk ki: (1) a vegyes piacgazdasági modell megjelenése, (2) a függő piacgazdasági modell kialakítása és (3) az államilag irányított piacgazdasági modellek térnyerése.

A vegyes piacgazdasági modellek alapvetően a dél-európai országok kapitalizmusmodelljét írják le. Hall és Soskice, valamint Amable írásai már jelezték, hogy a dél-európai országok piacgazdasági modelljei nem feltétlen illeszthetők be a koordinált piacgazdasági modell keretrendszerébe. A dél-európai országok általánosan erős foglalkoztatotti védelemmel és gyenge szociális és jóléti rendszerrel rendelkeznek. A képzési és oktatási rendszerek hiányosságai pedig ellehetetlenítik, hogy hosszú távon versenyképes magas hozzáadott értékű termékekkel versenyezzenek a regionális és globális piacokon. Makrogazdasági szempontból a dél-európai országok belső pénzügyi források hiányában erőteljesen építettek a beáramló tőkére, amelyet egyrészt a kereskedelmi forgalomba nem kerülő szektorban (építőipar) fektettek be, másrészt finanszírozta a belső és import termékekre alapuló fogyasztást. Összességében elmondható, hogy a dél-európai országok vegyes piacgazdasági modelljei belső fogyasztás (és beáramló tőke) által vezérelt növekedési keretrendszerek.³ Ennek talán legfontosabb gazdasági következményét a globális pénzügyi válság és az euróválság idején tapasztalhattuk, a regionális és globálisan nem versenyképes ágazati struktúrák, a beáramló tőke hiánya és a fogyasztás visszaesése nagyságrendekkel mélyebb válságot generált az Európai Unió déli periferiáján, mint más európai országokban (HALL 2014 és 2018; NÖLKE 2016).

A függő piacgazdasági modell bevezetése orvosolta a kapitalizmusok változatai irodalom egyik fontos elmaradását, miszerint rendszerezte a kelet-közép-európai országok piacgazdasági

³ Fontos kiemelni, hogy a növekedési modell vagy a makrogazdasági modell alkalmazása a kapitalizmusok változatainak egy alternatív, kiegészítő megközelítése, a részletes metodológiát BACCARO – PONTUSSON (2016) kiválóan foglalja össze, míg BEHRINGER – VAN TREECK (2019) annak empirikus alkalmazását mutatja be.

modelljeit.⁴ A függő piacgazdasági modell terminusát Nölke és Vliegenthart (2009) vezette be az irodalomba, kutatásunk középpontját a multinacionális (transznacionális) vállalatok kelet-közép-európai beruházási döntései jelentik, hiszen a térségben a relatíve olcsó, de képzett munkaerő kettőse biztosíthat komparatív előnyt számukra. A külföldi vállalatok helyzetét (sikerességét) további történeti-gazdasági folyamatok segítik: a keleti blokk összeomlása után a belső piacon található nagyvállalati struktúrák leépültek vagy privatizálták őket, továbbá a térség gyors európai uniós integrációja kiszélesedett felvevőpiacot jelentett a térségben gyártott termékek számára, és végül a kelet-közép-európai országok hagyományosan tőkehiányban szenvedtek, a tőkebeáramlást pedig a globális vállalatok beruházásai (termelő beruházások) teremtették meg. Mára a multinacionális vállalatok kiterjedt hálózattal rendelkeznek a kelet-közép-európai térségben, amely számos negatívummal is jár. Egyfelől a térségben működő leányvállalatok irányítását a regionális és globális központokból végzik (vállalatsoporton belüli hierarchia), emiatt a belső gazdasági döntéshozók hatása a gazdasági teljesítményre limitáltnak tekinthető. Másfelől a függő piacgazdasági modell országainak komparatív előnye az összeszerelő üzemekben és a félig strukturált ipari termékekben van, így az oktatási és képzési rendszerek fejlesztése (munkavállalók képességeinek emelése) korlátozott, az innovációs transzfereket pedig az anyavállalat-leányvállalati hálózat biztosítja. Ennek gyakorlati következménye, hasonlóan a vegyes piacgazdasági modellek országaihoz, hogy korlátokba ütközik az elmozdulás a magas bér és magas hozzáadott értékű termelési struktúra felé.

A kapitalizmusok változatai irodalom klasszikus megközelítése nem helyez nagy hangsúlyt az állam szerepére, a koordinált piacgazdasági modellben az állam (gazdasági és politikai döntéshozók) csupán passzív szereplő, a szabályokat fekteti le, míg azokon belül a piacfolyamatok határozzák meg a gazdasági kimeneteket. A 2008–2009-es globális pénzügyi válságtól kezdődően egyre inkább az aktív állami szerepvállalás időszakát éljük. Ennek kapcsán a fő kérdés, hogy ez a gazdasági beavatkozás mennyire mély: Clift és Woll (2012) az aktívabb államot a gazdasági patriotizmussal jellemzi, amely a hazai piaci szereplőket támogató, védő és aktív szabályozó államot jelenti, míg Kurlantzick (2016) esetében az állam a gazdasági folyamatok fontos része, a szabályozási kérdések mellett, tulajdonosi szemlélettel – állami tulajdonú vállalatok a stratégiai ágazatokban – is rendelkezik, így széles körű piaci javakat is biztosít. Az államilag irányított piacgazdasági modellek fő koordinációs mechanizmusa a privát-állami együttműködések, a lojalitás és személyek (vezetők) közötti kölcsönösség, miközben a tiszta vagy szabályozott piaci mechanizmusok a háttérbe szorulnak. Az állam képes és törekszik arra, hogy a hazai vállalatok finanszírozási igényeit kielégítse, így támogatja azokat és kontrollt szerezhet felettük. Általánosságban ezeknek az országoknak gyenge a szociális rendszere, a munkaerőpiaci intézményeik alulfejlettek, továbbá az állam aktív gazdasági szereplőként az alacsony bérköltségre épülő komparatív előny kikényszerítésére törekszik.

⁴ A kelet-közép-európai országok (függő piacgazdasági modell) kapcsán részletes összefoglalót nyújt FARKAS 2011a és 2016; valamint BOHLE–GRESKOVITS 2012.

2.1. szemelvény: Gazdaságpolitika a kelet-közép-európai piacgazdasági modellek keretei között

A kelet-közép-európai országok piacgazdasági modelljeinek vizsgálata során, egy a meglévő dichotómián (liberális vagy koordinált piacgazdasági modell) kívüli új modell jött létre, amit Nölke és Vliegenthart (2009) függő piacgazdasági modellnek nevezett el. A függő piacgazdasági modell szintetizáló elve a külföldi tőkebevonás kényszere (főként multinacionális vállalatok beruházási döntései alapján), amely a régiós transzformációs válságok utáni fejlődési modellek meghatározó elemévé vált.⁵ Ugyanakkor a kapitalizmusmodellek számos hasonlósága mellett markáns különbségek is kialakultak a kelet-közép-európai térség országai között, sőt a legtöbb szerző egyetért abban, hogy a kelet-közép-európai országok eltérő piacgazdasági modelljeit nem is lehet homogén modellként kezelni (CERNAT 2006; BOHLE–GRESKOVITS 2007 és 2012; FARKAS 2011b).

A kelet-közép-európai függő piacgazdasági modellekben kiemelt szerepe van a külföldi tulajdonban lévő multinacionális vállalatoknak, amelyek elsődleges szerepe a közvetlen külföldi tőkebefektetéseken keresztül történő külső finanszírozás megvalósítása. Vagyis a rendszer koordinációs mechanizmusát a multinacionális vállalatokon belüli hierarchiáktól való függés jelenti, miközben a multinacionális vállalatokat azok központjaiból irányítják. Továbbá fontos kiemelni, hogy a kelet-közép-európai országoknak gyenge innovációs képességei és rendszerei vannak, az innováció terjedését leginkább a multinacionális vállalatokon belüli innovációtanszfer biztosítja. A munkaügyi (munkapiaci) kapcsolatokat gyenge kollektív béralku jellemzi, amelyben főként vállalati szintű kollektív megállapodások dominálnak. A munkaerő relatív képzettsége nem párosul annak rugalmasságával. Emellett az oktatási, továbbképzési és továbbtanulási rendszerek hatékonyságát erősen befolyásolja azok forráshiánya. A szociális védelemre (jóléti kiadásokra) fordított kiadások szintje relatíve alacsony a kelet-közép-európai országokban, amely magas jövedelmi egyenlőtlenséget generál az egyes társadalmakon belül. Mindezek együttesen határozzák meg a régió nemzetközi gazdasági rendszerben elfoglalt helyét és a szakosodás mikéntjét, megállapítható, hogy a régiós országok komparatív előnye a részben sztenderdizált termékek összeszerelő platformjaira épül (FARKAS 2011a; NÖLKE–VLIEGENTHART 2009).

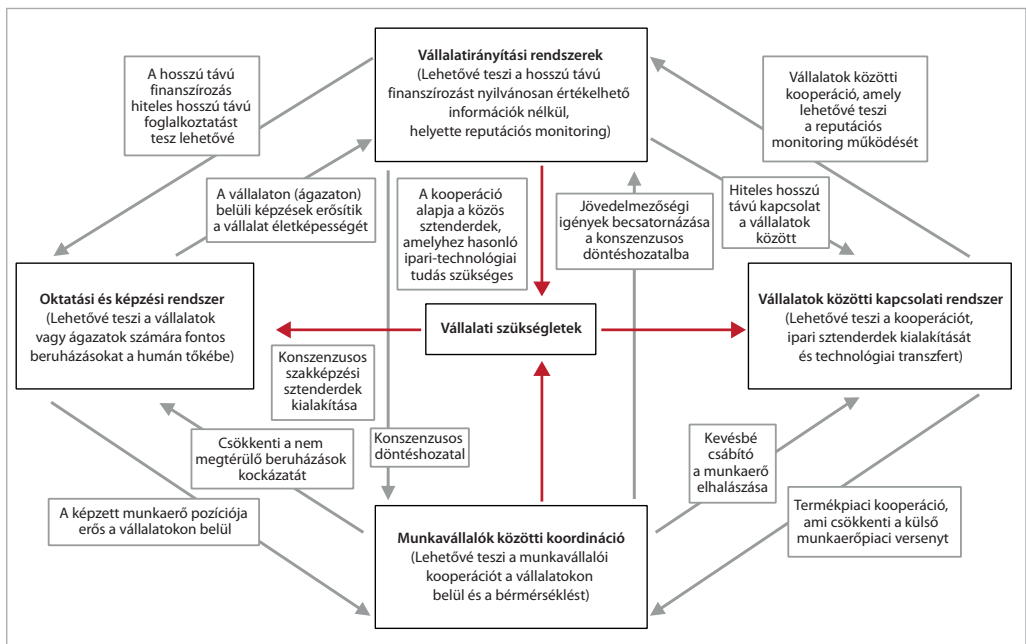
A kelet-közép-európai országok fejlődését egyszerre határozta meg a külföldi tőkebevonás és a tőkehiány. Kérdés, hogy a 2008–2009-es globális pénzügyi válság óta hogyan változott meg ez a feltételrendszer. A gazdaságpolitikai döntéshozók hogyan képesek a gazdasági fejlődést előmozdítani a régió országaiban, miközben figyelembe kell venniük, hogy a piacgazdasági rendszereik útfüggőségét a meglévő intézményi karakterisztikák határozzák meg. Vagyis egy-egy intézményi alrendszer átalakítása nem feltétlen eredményez gyorsabb fejlődést és felzárkózást, sőt akár kontraproduktív is lehet. Ahogy Gyórfy (2021) is kifejti, a régió egyes országai (Magyarország vagy Lengyelország) a függő piacgazdasági modell keretein belül, főként annak komparatív előnyeire építve a költségalapú verseny erősítésében voltak érdekeltek, míg más országok (Észtország vagy Csehország) a függő piacgazdasági modellből való kilépés mellett tették le voksukat és az innovációra épülő minőségalapú versenyt preferálták.

⁵ A transzformációs válság (vagy transzformációs recesszió) olyan gazdasági visszaesést jelent, amely során a gazdaság átmegegy a szocialista rendszerből a kapitalista rendszerbe, a szocialista rendszer gazdaságirányítási logikái megszűnnek, helyüket pedig kapitalista gazdasági modell építőelemei (intézményei) veszik át (KORNAI 1993b).

2.4. A piacgazdasági modellek működőképessége

A modellek működése kapcsán az irodalom azt sugallja, hogy mind a liberális, mind a koordinált piacgazdasági modell sikeres lehet. Vagyis a két modell közül nem feltétlen kell választani, nincs hierarchia a kettő (ideáltípus) modell között. Ezzel szemben a vegyes, függő és államilag vezérelt piacgazdasági modellek inkább csak átmenetileg lehetnek sikeresek, vagyis tartósan nem feltétlen képesek magas gazdasági növekedést és prosperitást biztosítani. Utóbbi, természetesen nem működésképtelenséget jelent, hanem hullámzó gazdasági teljesítményt és gyakori kiigazítási kényszert.

A kapitalizmusok változatai megközelítés alapját a vállalati szféra és az intézményi struktúra közötti interakciók határozzák meg, ennek hátterét a komplementaritás adja (lásd a 2.1. ábrát a koordinált piacgazdasági modell, míg a 2.2. ábrát a liberális piacgazdasági modell kapcsán). A komplementaritás azt jelenti, hogy az egyes osztályozó ismérvek között kiegészítő és egymást erősítő kapcsolat van, mivel a két modellben elkülönülten jelennek meg a beágyazott intézményi tulajdonságok, ez pedig a tartós sikeresség feltétele. Az alternatív piacgazdasági modellek nem rendelkeznek ezzel a komplementaritással, így feltételezhető, hogy hosszú távon nem lehetnek annyira sikeresek.

2.1. ábra: Intézményi komplementaritás a koordinált piacgazdasági modell alrendszerei között

Forrás: HALL–SOSKICE 2001 alapján a szerzők szerkesztése

képzettségi szintjében határozza meg. Ily módon az eltérő munkaerőpiaci rezsimek eltérő jóléti rezsimeket eredményeznek (GEDEON 2011).

A különféle tipológiákat gyakran alkalmazzák a társadalomtudományokban komplex jelenségek vizsgálatára. Ez a módszertan az összehasonlító elemzések legalkalmasabb eszköze a hasonlóságok és különbözőségek meghatározására (MIDGLEY 1997). A tipológiákhoz szorosan kapcsolódó fogalom a rezsim, amelyet a következőképpen határozhatunk meg: „implicit és explicit elvek, normák, szabályok és döntéshozatali procedúrák összessége, amelyek körül a szereplők elvárásai a nemzetközi kapcsolatok egy adott területén összefutnak” (KRASNER 1982: 186, magyarul idézi GILPIN 2004: 82). Az alábbi fogalomból következik, hogy a jóléti rendszerek tipologizálásának alapja az úgynevezett jóléti rezsimek lesznek, amely fogalmat Esping-Andersen (1990) a jóléti állam, a család és a munkaerőpiac együtteseként határozott meg. E koncepció szerint a jóléti államok a társadalom tágabb, demokratikus kapitalista rendszerébe illeszkednek, így minőségileg eltérnek egymástól aszerint, hogyan és milyen mértékben biztosítanak polgáraiknak szociális jogokat (LELKES–VANHUYSE 2001). Csaba és Tóth (1999) szerint a jóléti államok az allokációs és disztributív döntések intézményi megoldásai alapján tipizálhatóak. Ebben a keretben az állami beavatkozás szabályozáson, a jövedelem-újraelosztó programok és a közületi szektor egy részének működtetése révén valósulhat meg.

A jóléti állam rezsimtípusai lehetővé teszik általánosítható következtetések levonását az adott jóléti rendszerekre vonatkozóan, ezt egy gyakran alkalmazott és elismert módszertani megközelítésnek tekinthetjük (FERRAGINA – SEELEIB-KAISER 2011). Összehasonlító-analitikus módszertan alkalmazásával sikeresen elemezhetőek az Európai Unió és a világ különféle jóléti állam típusai. A jóléti államok széles palettáján csak néhány klaszter különül el élesen a többi modelltől. Minden egyes ilyen jóléti rezsim a jóléti politikák, programok és irányelvek különböző konfigurációját jelenti (INGLOT 2008), így alakítva ki a „jóléti kapitalizmus” eltérő megjelenési formáit (ESPING-ANDERSEN 1990).

2.6. Jóléti rezsimek leggyakrabban hivatkozott tipológiája

Esping-Andersen tekinthető a jóléti rendszerek legelismertebb és kétségtől a legtöbbet idézett kutatójának. Legjelentősebb műve, az 1990-es *A jóléti kapitalizmus három világa* a leggyakrabban alkalmazott kiindulási pontja a jóléti tipológiákat alkalmazó társadalomtudományi kutatásoknak. Ez a fajta tipizálás a Max Weber (2011 [1949]) által meghatározott ideáltípusokon alapszik, amelyek így a társadalomtudományi vizsgálódás alapvető eszközeivé váltak.

Esping-Andersen (1991) szerint a jóléti állam három típusát különböztethetjük meg: a jóléti állam lehet liberális (reziduális), szociáldemokrata (univerzális) és konzervatív (korporatív). A rezsimek alapvetően a társadalmi rétegződésre kifejtett hatásukban különböznek, amelyet pedig a jóléti állam eltérő intézményi sajátosságai és finanszírozási módjai okoznak.

A liberális rezsim országai a rászorultakat támogatják az adófizetők pénzéből, ezért a redisztribúció mértéke viszonylag alacsony, míg a nem rászorult állampolgárok magánszerződések megkötésével mérsékelhetik a piaci kockázatokat. Ezzel szemben a szociáldemokrata jóléti állam univerzálisan (állampolgári jogon) biztosítja a magas szintű ellátást, amihez feltétlenül szükséges az erőforrások nagyfokú újraelosztása a társadalmi egyenlőtlenségek csökkentése érdekében (GEDEON 2011). A szociáldemokrata rezsimben egy átfogó, univerzális társadalombiztosítási program valósul meg, amely minden társadalmi réteget szolgál (a munkások azonos jogokat élveznek a fehérgalléros alkalmazottakkal), ellenben a pénzbeli juttatások – nyugdíj, táppénz – mértéke

a jövedelmektől függ. A konzervatív – vagy másként korporatív – jóléti állam bőkezű ellátást biztosít, amelyet viszont foglalkoztatási státuszhoz köt, ennek következtében az osztály- és státusz-különbségek nagyobb mértékben fennmaradnak, így a rezsim a társadalmi különbségekre gyakorolt hatása is jóval mérsékeltebb, mint a szociáldemokrata modell esetében (TOMKA 2008).

Az Esping-Andersen (1990) által kidolgozott hármas tipizálás széles körű alkalmazása annak köszönhető, hogy az elméleti koncepcióját összekapcsolta a modellek sikeres empirikus vizsgálatával (JENSEN 2009). Azonban azon túl, hogy megkerülhetetlenné vált, számtalan módosításon, kiegészítésen is átesett, és természetesen gyakran kritizálják is. A kritikák egy része egyes államok téves kategorizálására vonatkozik, vagy például a „latin” vagy dél-európai (FERRERA 1996; BONOLI 1997) rezsimtípus hiányára.

2.7. Európai jóléti rezsimek

Az európai államok jóléti rendszereit Sapir (2006) foglalta össze teljeskörűen, amelyek sok hasonlóságot mutatnak az Esping-Andersen (1990) által alkalmazott klasszifikálással. Természetesen jelentős különbségek vannak a nemzeti jóléti rendszerek között, azonban alapvető sajátosságaik alapján Sapir (2006) négy európai szociális modellt különített el empirikus vizsgálatai eredményeképpen a szociálpolitikai és munkaerőpiaci szabályozás eltérései szerint: ezek az északi, az angolszász, a kontinentális, valamint a mediterrán modell.

A skandináv modell (Dánia, Finnország és Svédország, valamint Hollandia),⁶ amely a legmagasabb szintű szociális kiadásokkal és univerzális jóléti ellátással jellemezhető, továbbá kiterjedt és aktív munkaerőpiaci intervenciókkal és erős szakszervezeti működéssel (szociáldemokrata modell Esping-Andersen tipológiájában). GDP-arányosan magas a szociális kiadások súlya, amelyet főleg adókból finanszíroznak.

Az angolszász modell (Írország és az Egyesült Királyság) esetében a szociális védelem leginkább utolsó mentsvárként értelmezhető. Pénzbeli juttatásokban elsősorban a munkaképes korú lakosság részesül, továbbá a modellt a gyenge szakszervezetek, a bérek jelentős és fokozódó szóródása, továbbá az alacsony kereseteket biztosító foglalkoztatás magas aránya jellemzi.

A kontinentális modell (Ausztria, Belgium, Franciaország, Németország és Luxemburg) országaiban a legnagyobb arányban biztosításalapú, nem foglalkoztatáshoz kötött juttatásokat és öregségi nyugdíjat alkalmaznak. A bismarcki hagyományoknak megfelelően a juttatások finanszírozásának fő forrásai a munkajövedelmek után fizetett járulékok. A szakszervezetek súlya az utóbbi időben folyamatosan csökken, viszont továbbra is erősnek tekinthetők, a modell egyik fő jellemzője a korporatizmus. A társadalmi dialógus részeként a kollektív megállapodásokat jellemzően kiterjesztik a nem szervezett munkahelyekre és munkavállalókra is (CSIZMADIA–ILLÉSSY 2015).

A mediterrán modellben (Görögország, Olaszország, Portugália és Spanyolország) a legfőbb juttatás az öregségi nyugdíj, ahol jelentős a foglalkoztatás védelme és a korai nyugdíjazás, hogy elősegítse a munkaképes korú népesség munkaerőpiaci részvételét. A szakszervezetek szerepe jelentős, a kollektív szerződések széles körű alkalmazásának köszönhetően a bérkülönbségek alacsonyak.

⁶ SAPIR (2006) tipológiájában Hollandia a skandináv modellbe kerül, míg más szerzők, például VAN KERSBERGEN (1995), VAN KERSBERGEN és MANOW (2009), illetve BONOLI (1997) Hollandiát a kontinentális modell országai közé sorolja.

2.2. táblázat: A négy fő európai jóléti modell összevetése

	Skandináv modell	Angolszász	Kontinentális modell	Mediterrán modell
Szociális ellátás	– legmagasabb szintű szociális kiadások – univerzális jóléti ellátás – nagyvonalú munkanélküli és nyugdíj-ellátás	– szociális védelem utolsó mentsvárként értelmezhető – ellátás nem alanyi jogon, hanem rászorultsági elven, főleg a munkaképes korúaknak – piacorientált szociális szolgáltatások – az általános jólétre kevesebb hangsúlyt fektet – viszonylag magas munkanélküli járadék	– nagyvonalú munkanélküli ellátás és nyugdíjellátás – biztosításalapú, nem foglalkoztatáshoz kötött juttatások – a bismarcki hagyományoknak megfelelően a juttatásokat járulékokon keresztül finanszírozzák – az általános jólétre nagy hangsúlyt fektet	– a szociális kiadások nagy része nyugdíj – állampolgársági alapon járó általános egészségügyi szolgáltatás – alacsony munkanélküli járadék – nincs átfogó szociális háló
Jövedelem-újraelosztás, társadalmi egyenlőtlenségek	– jelentős mértékű és hatékony újraelosztás – magas szintű esélyegyenlőség – jövedelemegyenlőtlenség a legalacsonyabb	– alacsony szintű újraelosztás – magasabb jövedelemegyenlőtlenség, viszonylag magas arányú szegénység	– jelentős mértékű újraelosztás – vékony szegényréteg – alacsony jövedelmi szórás	– jövedelem-újraelosztás szintje alacsonyabb, mint a kontinentális modellnél – a bérek szóródása alacsony szintű – a jövedelemegyenlőtlenség legmagasabb az európai modelleken belül
Munkaerőpiaci szabályok	– kiterjedt és aktív munkaerőpiaci intervenciók – bőkezű és átfogó munkanélküli juttatások – erős szakszervezeti működés – szakszervezetekkel béralku, ennek eredményeként kiegyenlített bérek – magas szintű foglalkoztatás, alacsony munkanélküliség	– rugalmas munkaerőpiac – decentralizált bértárgyalások. – gyenge munkavállalói védelem. – pénzübeli juttatásokban elsősorban a munkaképes korú lakosság részesül – a gyenge szakszervezetek, a bérek jelentős és fokozódó szóródása – az alacsony keresetet biztosító foglalkoztatás magas aránya	– szakszervezetek erősek, viszont súlyuk csökken, – a modell egyik fő jellemzője a korporatizmus – a társadalmi dialógus részeként a kollektív megállapodásokat jellemzően kiterjesztik a nem szervezett munkahelyekre és munkavállalókra	– szakszervezetek befolyásosak, – a kollektív szerződések hatókörét kiterjesztik – jelentős a foglalkoztatás védelme és a korai nyugdíjazás, hogy elősegítse a munkaképes korú népesség munkaerőpiaci részvételét
Adószint	– magas adóterhek	– az adók és az állami kiadások szintje alacsonyabb	– közepesen magas adószint	– közepesen magas adószint – jelentős költségvetési egyensúlyproblémák
Piacgazdaság jellege	– liberális piacgazdaság – piaci folyamatokat nem akadályozza az állam	– liberális – állam részéről koordinálatlan piacgazdaság, liberális piacszemlélet, rövid távú tőkefinanszírozás, korlátozott üzleti koordináció, erős trösztellenes szabályozás	– intervencionista – koordinált piacgazdaság, hosszú távú tőkefinanszírozás, erős üzleti társulások, fejlett vállalati hálózatok	– vegyes piacgazdasági modell (mixed market economy) – önálló mediterrán piacgazdasági modell (Amable 2003) – sajátos államszervezés és menedzsment, magas korrupció

Forrás: SAPIR 2006; SCHUBERT–MARTENS 2005; BAKÁCS–BORKÓ 2006; WEIZSÄCKER 2005; CSIZMADIA–ILLÉSSY 2015.

Felvetődik a kérdés, hogy az Európai Unió új tagállamai hol jelenjenek meg, új modellt alkotnak-e, vagy közelítenek valamely már létező rezsintípushoz. A kelet-közép-európai országok jóléti állam modelljével kapcsolatos elméleti vita a mai napig intenzív (ADASCALITEI 2012). Egyik álláspont szerint a KKE-országok önálló modellt alkotnak (CERAMI 2006; DEACON 1992), azonban elterjedt az a nézet is, hogy ezek az országok még átmeneti időszakban vannak, így folyamatosan közelítenek valamely létező modellhez (ESPING-ANDERSEN 1996).

Egyértelmű, hogy Kelet-Közép-Európa (KKE) politikai és gazdasági fejlődése a II. világháborút követő időszakban jelentősen eltért a Nyugat-Európa által követett úttól, azonban mégis több szerző azzal érvel, hogy a régió gazdasági-társadalmi fejlődése párhuzamos volt a nyugat-európaival (TOMKA 2004), sőt, megfigyelhetők olyan időszakok, amikor konvergált azzal (BEREND 1996). Például Magyarország esetében megállapítható, hogy a szociális kiadások szintje elmaradt a fejlett jóléti államokétól, de megközelítette a fejlett európai országokét (például Nyugat-Németországot vagy Olaszországot) az 1980-at követő időszakban, valamint folyamatosan nőtt a társadalombiztosításra fordított kormányzati kiadás is (KORNAI 1993a).

A poszt szocialista országokon belül sajátos helyet foglalt el Magyarország, mivel a legkiterjedtebb szociális rendszer itt alakult ki. Kornai (1992: 507) szerint „a magyar jóléti állam »koraszülött«”. Általános megfigyelés, hogy szoros pozitív összefüggés van egy ország gazdasági fejlettsége és jóléti szolgáltatásainak méretei között. Nem a fejlettség az egyedüli, de kétségtelenül az egyik alapvető meghatározó tényező.” Idővel a „koraszülött jóléti állam” koncepcióját az egész régióra alkalmazták, elfogadottá vált az a nézet, hogy „a szociális gondoskodás kalibrálásánál legelőször is tekintetbe kell venni a szóban forgó országok fejlettségi szintjét, és vissza kell venni a jóléti ígéretekbe. Olyan típusú szociálpolitikát kell gyakorolni, amely arányban áll az országok »teherbíró képességével«” (ANDOR 2017: 4). A régió közös történelmi öröksége olyan intézményi környezet és normák kialakulásához vezet, amelyek eredményeként a KKE-országok elkülönültsége a régi tagállamoktól erősebb, mint az egymás közötti különbségük. Farkas (2011) is arra az eredményre jut, hogy jogos a kelet-közép-európai országokat külön modelltől kezelni, hiszen ezen országok elkülönültsége a régi tagállamoktól erősebb, mint az egymás közötti különbségük.

Azt azonban fontos kiemelni, hogy Esping-Andersen (1996) visszautasította, hogy további jóléti modellt is adjon már létező klasszifikációjához, mivel úgy gondolta, hogy a például a KKE-országok átalakuló gazdaságok, így később úgy is valamelyik létező modell irányába fejlődnek majd tovább, ez pusztán idő kérdése. Azonban összességében megállapítható, hogy ezek az országok intézményi hasonlóságai révén nagy valószínűséggel egy önálló jóléti modellt alkotnak, különösképpen mivel a klaszteren belül folyamatos konvergencia valósult meg. A klaszteren belül elkülönülnek a balti és balkáni országok, valamint a közép-európai régió. Habár az 1990-es években még jelentős klaszteren belüli különbségek voltak megfigyelhetők, főként a 2008–2009-es válságra adott hasonló reakcióik révén a kelet-közép-európai klaszter már egyértelműen elkülönül a többi országcsoporttól (OROSZ 2019). A 2.3 táblázat összegzi a jövedelem-egyenlőtlenség, a munkanélküliségi ráta, a szociális kiadások GDP-arányos szintjét, valamint a teljes adóteher mértékét GDP-arányosan. A mutatók a legutóbbi 3 év átlagát mutatják, az egyes országcsoportokra vonatkozóan, valamint a szórástényezőt.

2.3. táblázat: A négy fő európai és a KKE-modell néhány jellemzőjének összevetése

		GINI	Munkanélküliségi ráta	Szociális kiadás (GDP %-ában)	Teljes adóteher (GDP %-ában)
Klaszter		2017–2019 átlaga	2017–2019 átlaga	2016–2018 átlaga	2017–2019 átlaga
Skandináv	Csoportátlag	27,02	5,88	29,15	43,13
	Szórástényező	3,12%	26,26%	5,06%	6,63%
Angolszász	Csoportátlag	31,28	4,93	20,03	29,15
	Szórástényező	9,12%	25,80%	40,47%	29,51%
Kontinentális	Csoportátlag	28,55	5,82	27,51	43,78
	Szórástényező	7,35%	34,91%	13,88%	7,79%
Mediterrán	Csoportátlag	32,78	13,26	25,04	39,10
	Szórástényező	1,61%	39,51%	8,71%	9,40%
KKE	Csoportátlag	30,41	5,11	17,22	33,17
	Szórástényező	19,93%	30,34%	14,19%	10,97%

Forrás: Eurostat adatbázis alapján a szerzők számítása

Az *európai szociális modell* esetében általános vélekedés, hogy az európai jóléti államok egyre hasonlóbba válnak, hiszen az Európai Unió aktívan igyekszik előmozdítani a szorosabb szociálpolitikai koordinációt. Ennek oka, hogy szükséges az európai szociális modell megőrzése, megerősítése, illetve jobba tétele egyes területeken (BÜCHS 2009). A gazdasági és társadalmi változások a jóléti intézmények jelentős reformját követelik meg, ami azonban nem vonhatja kétségbe az intézmények életképességét és alkalmazkodni tudását (BEREND 2003).

2.8. Jóléti rezsimek Európán kívül

Ahhoz, hogy teljes képet kapjunk, szükséges a jóléti kapitalizmus Európán kívüli világának is a megismerése. Amable (2003) által kidolgozott kapitalizmusváltozatok nagyban hasonlítanak Sapir (2006) modelljére, azonban kiegészítette az *ázsiai kapitalizmus* modelljével, így nála a kapitalizmusnak és ez által a jóléti államok öt ideáltipikus modellje jelenik meg: 1. piaci alapú gazdaságok, liberális piacgazdaságok, avagy az angolszász modell, 2. szociáldemokrata gazdaságok, 3. ázsiai kapitalizmus, 4. kontinentális európai kapitalizmus, 5. dél-európai kapitalizmus. Ebben a csoportosításban a kapitalizmus ázsiai modellje duális gazdaságon alapul, amelyet a szociális háló hiánya és a fejlett pénzügyi szektor jellemez (CSIZMADIA–ILLÉSSY 2015).

Holliday (2000: 709) szerint az Esping-Andersen által meghatározott tipológiát a „produktivistai jóléti kapitalizmus” modelljével kell kiegészíteni, amely legfőbb jellemzője, hogy a szociálpolitikai célokat alárendelik a gazdaságpolitikának és a gazdasági növekedés kívánalmainak. A jóléti kapitalizmus e modellje Kelet-Ázsiára (különösképpen Japán, Dél-Korea, Tajvan, Hongkong és Szingapúr) vonatkozik, ahol az erős állam mellett a fejlesztési célok elérésében nagy hangsúlyt fektetnek a magánvállalatokkal való együttműködésekre és a családi kapcsolatokra. Általánosan jellemző a modell országaira, hogy olyan fejlesztéspolitikai eszközöket alkalmaznak, amelyek előmozdítják a kormányzat legitimációját és a munkaerőpiac stabilizálását, valamint jelentős összegeket fektettek a foglalkoztatottak oktatási és egészségmegőrzési programjaiba (TANG 2000: 137).

Az Európán kívüli régiók kevésbé írhatóak le átfogó modellként, azonban a latin-amerikai jóléti rezsimit még mindenképpen szükséges felvázolni a teljesség érdekében. Ez a modell a nevével ellentétben nem vonatkozik a teljes régióra, nem alkalmazható a Karib-térség legtöbb országára, amelyek csak a II. világháború után nyerték el a függetlenségüket, így ezekben jobban érezhető a gyarmati örökség (GOUGH 2004). Barrientos (2004) szerint Latin-Amerika számos országának elég közös vonása van ahhoz, hogy jellemezhető legyen a fejlett kapitalista társadalmakéhoz több tekintetben hasonló modális jóléti rezsimmel. Ez a rendszer hozzávetőlegesen az 1990-es évekig állt fent, és összefoglalóan a konzervatív-informális jóléti rezsimként határozhatjuk meg, amelyben a konzervatív jellemző azt takarja, hogy a szociális védelem szegmentált volt, a dolgozó osztályokra irányult, illetve informálisnak azért tekinthető, mivel a mezőgazdasági dolgozók, parasztok és egyéb marginális csoportok szociális védelme hiányzott. Összességében a mediterrán jóléti rezsimmel mutatott sok hasonlóságot, amely azonban az 1990-es években jelentősen átalakult, megkezdődött a jóléti rezsim „liberális-informális” irányba történő elmozdulása. A szociális intézkedésekben egyre nagyobb szerep jutott a magánfinanszírozásnak (oktatás és egészségügy), valamint a munkaerőpiaci dereguláció hatására fokozatosan megszűnt a munkahelyek védelme (GOUGH 2004).

2.2. szemelvény: A modern jóléti állam lehet az extrém szegénység megszüntetésének a kulcsa?

Ma Indiában átlagosan magasabb a jövedelmi szint, mint Németországban az 1880-as években a társadalombiztosítási rendszer bevezetésekor, vagy például Kínában is magasabb az egy főre jutó nemzeti jövedelem, mint Nagy-Britanniában 1948-ban, mikor elkezdte működését a Nemzeti Egészségügyi Szolgálat (NHS). Felvetődik így a kérdés, hogy például szolgálhatnak-e a mai fejlődő országok számára a fejlett országok történeti fejlődési ívei (DESAI 2015).

A jelenleg fejlett ipari gazdaságok a modern jóléti állam létrehozásával voltak képesek csökkenteni az extrém szegénységet a II. világháborút követően, amelyekhez képest a fejlődő országok komoly lemaradásban vannak jelentős erőfeszítéseik ellenére is. A korabeli iparosodó országok sokkal inkább inkluzív módon növekedtek, és a szociális programokat többnyire járulékokból fizették, ami a kontinentális modell országaiban ma is túlnyomórészt jellemző. Habár az iparosodás kezdetben hozzájárult a szegénység növekedéséhez, a foglalkoztatás jelentős mértékű bővülésének, valamint a növekvő béreknek köszönhetően a szociális gondoskodás fokozatosan mélyült el, különösképpen a nagy gazdasági világválságot követően (DESAI 2015). A fejlett ipari országok jóléti rendszerei többnyire immanensen anticiklikus jellegűek, a jól működő szociális védelmi rendszerek megnövelik a szociális célú kiadásokat recesszió során, majd pedig a kilábalás alatt folyamatosan csökkenthetők, így „automatikus stabilizátorként” működhetnek.

A fejlődő országok ezzel szemben teljesen más utat jártak be. A munkaerő sokkal kevésbé szervezett, illetve mivel a munkaerő jelentős része az informális ágazatban tevékenykedik, a járulékfizetés kisebb mértékű, ami pedig jelentősen korlátozza a kormányzatok mozgásterét. Következésképpen a szociális célú intézkedések csak egy-egy szűk réteget célozhatnak meg, és rendszerint gyakran változnak a politikai események hatására. A jóléti programok fenntartható finanszírozása érdekében nélkülözhetetlen a járulékfizetők arányának növelése. A fejlett országok valóban példaértékűek lehetnek, a globális Dél demokratikus berendezkedésű, közepes jövedelmű országaiban a jóléti politikák kiterjesztését ugyanazok a tényezők tették lehetővé, mint a fejlett ipari országokban: gazdasági fejlődés, demokratikus verseny a politikai szereplők között és a társadalmi és munkavállalói mozgalmak megerősödése (DORLACH 2020).

2.9. Összefoglalás

A kapitalizmusok változatai politikai gazdaságtani megközelítése a vállalati szférát és azokat meghatározó intézményi struktúrákat helyezi a középpontba, a kettő kapcsolatrendszere pedig determinálja a nemzetállami gazdasági kimeneteket. A piacgazdasági keretrendszerek jól meghatározott ismérvek alapján különíthetők el egymástól, ugyanakkor az irodalom törekvése, miszerint a létrehozható klaszterek száma minimális legyen, tévesnek bizonyult. Az elmúlt két évtized során a kapitalizmusok változatai megközelítés drasztikus változásokon ment keresztül, a vizsgált országok köre jócskán kiszélesedett, így elkerülhetetlenné vált a liberális és koordinált piacgazdasági modell képezte dichotómia kitágulása, ennek hatására új modelltípusok jöttek létre: a vegyes, függő és államilag vezérelt piacgazdasági modellek. A gazdaságok (vele együtt az azokat leíró piacgazdasági modellek is) számos új kihívással – globalizáció, társadalmi változások, egyenlőtlenségek emelkedése, környezeti változások, új technológiai forradalom – kerültek szembe az elmúlt évtizedben, így az általunk ismert modellek lassú, folyamatos és biztos változása elkerülhetetlen.

A modern kapitalizmusban különféle jóléti állami modellek alakulnak ki, amelyekben a piaci folyamatok kihatnak a társadalomra, így a társadalmi egyenlőtlenségek mérséklése és a piaci kockázatok csökkentése érdekében szükséges az állami beavatkozás. A jóléti államok sokszínűségében csak néhány modell különül el élesen a többitől, így alakítva ki a „jóléti kapitalizmus” eltérő megjelenési formáit. Az európai jóléti államok egyre hasonlóbba válnak, viszont a gazdasági és társadalmi változásokra adott eltérő válaszaik révén mégis fennmaradnak a rezsimspecifikus tényezők.

Fogalmak: piacgazdasági modell, liberális piacgazdasági modell, koordinált piacgazdasági modell, függő piacgazdasági modell, intézményi komplementaritás, jóléti állam, jóléti rezsim, európai szociális modell.

Ellenőrző kérdések:

1. Melyek azok az ismérvek, amelyek mentén a kapitalizmusmodelleket kategorizálni tudjuk? Értelmezze ezeket az ismérveket!
2. Mit jelent a piacgazdasági modellek vizsgálatában az intézmények közötti komplementaritás?
3. Miért tekintjük a jóléti államot a kapitalista gazdaság egyik legfontosabb alkotóelemének?
4. Mi jellemzi a jóléti rendszerek Esping-Andersen (1990, 1991) által kidolgozott tipologizálását?

Problémamegoldás:

1. A kelet-közép-európai piacgazdasági modellek folyamatosan átalakulóban vannak, ami leginkább azzal magyarázható, hogy ezen országok számára a rendszerváltozások időszakában a létező piacgazdasági modellekből kellett átvenniük intézményi karakteristikákat. Ez egyrészt eltéréseket generált a kelet-közép-európai országok piacgazdasági modelljei között, másrészt pedig a létrejött modellek nem szerves és hosszú távú fejlődés eredményei, mint a liberális vagy a koordinált piacgazdasági modellek esetében. Az előbbieken fényben miként tehető hatékonná a kelet-közép-európai piacgazdasági modellek működése, továbbá milyen szerepet tölt be az állam ebben a folyamatban?
2. Az elmúlt két évtizedben megfigyelhető volt, hogy a kelet-közép-európai országok jóléti modelljei egyre inkább hasonlóvá váltak. Mi lehet az oka ennek a konvergenciának? Milyen tényezők erősíthetik a jóléti modelljükön belül tapasztalható konvergenciát?

Irodalomjegyzék

- ADASCALITEI, Dragos (2012): Welfare State Development in Central and Eastern Europe: A State of the Art Literature Review. *Studies of Transition States and Societies*, 4(2), 59–70. Online: <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-362686>
- AMABLE, Bruno (2003): *The Diversity of Modern Capitalism*. Oxford: Oxford University Press.
- ANDOR László (2017): Szociálpolitikánk negyedszázada európai tükörben. *Esély. Társadalom- és szociálpolitikai folyóirat*, 28(4), 3–16. Online: www.esely.org/kiadvanyok/2017_4/ATT03690.pdf
- BACCARO, Lucio – PONTUSSON, Jonas (2016): Rethinking Comparative Political Economy: The Growth Model Perspective. *Politics & Society*, 44(2), 175–207. Online: <https://doi.org/10.1177/0032329216638053>
- BAKÁCS András – BORKÓ Tamás (2006): Az állami szerepvállalás európai modelljei: a mediterrán, a skandináv, az angolszász, valamint a német-francia kontinentális modell – tanulságok Magyarország számára. *ICEGEC Munkafüzet*, no. 13. Online: www.icegec-memo.hu/hun/_docs/munkafuzetek/munkafuzet_13.pdf
- BARRIENTOS, Armando (2004): Latin America: Towards a Liberal-Informal Welfare Regime. In GOUGH, Ian et al. (szerk.): *Insecurity and Welfare Regimes in Asia, Africa and Latin America*. Cambridge: Cambridge University Press, 121–168. Online: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511720239.006>
- BEHRINGER, Jan – VAN TREECK, Till (2019): Income Distribution and Growth Models: A Sectoral Balances Approach. *Politics & Society*, 47(3), 303–332. Online: <https://doi.org/10.1177/0032329219861237>
- BEREND, Ivan T. (1996): *Central and Eastern Europe, 1944–1993. Detour from the Periphery to the Periphery*. Cambridge: Cambridge University Press.
- BEREND, T. Iván (2003): A jóléti állam: válság és kiutak. *Magyar Tudomány*, 48/109(10), 1273–1278.
- BOHLE, Dorothee – GRESKOVITS, Béla (2012): *Capitalist Diversity on Europe's Periphery*. Ithaca: Cornell University Press.
- BOHLE, Dorothee – GRESKOVITS, Béla (2007): Neoliberalism, Embedded Neoliberalism, and Neocorporatism: Paths Towards Transnational Capitalism in Eastern Europe. *West European Politics*, 30(3), 417–466.
- BONOLI, Giuliano (1997): Classifying Welfare States: a Two-dimension Approach. *Journal of Social Policy*, 26(3), 351–372.
- BÜCHS, Milena (2009): The Open Method of Coordination – Effectively Preventing Welfare State Retrenchment? *European Integration online Papers (EIoP)*, 13(1), 1–20.
- CERAMI, Alfio (2006): *Social Policy in Central and Eastern Europe. The Emergence of a New European Model of Solidarity*. Münster–Hamburg–Berlin–Vienna–London: LIT Verlag.
- CERNAT, Lucian (2006): *Europeanization, Varieties of Capitalism and Economic Performance in Central and Eastern Europe*. London: Palgrave Macmillan. Online: <https://doi.org/10.1057/9780230501683>
- CLIFT, Ben – WOLL, Cornelia (2012): Economic Patriotism: Reinventing Control Over Open Markets. *Journal of European Public Policy*, 19(3), 307–323. Online: <https://doi.org/10.1080/13501763.2011.638117>
- CSABA Iván – TÓTH István György (1999): A jóléti állam politikai gazdaságtana. In CSABA Iván – TÓTH I. Gy. (szerk.): *A jóléti állam politikai gazdaságtana*. Budapest: Osiris, 7–37.
- CSIZMADIA Péter – ILLÉSSY Miklós (2015): A társadalmi integráció intézményi környezete: a jóléti államok sokféleségének elméleti megközelítései. *Socio.hu Társadalomtudományi Szemle*, 5(3), 105–125. Online: <http://dx.doi.org/10.18030/socio.hu.2015.3.105>
- DEACON, Bob (1992): The Future of Social Policy in Eastern Europe. In DEACON, Bob (szerk.): *The New Eastern Europe Social Policy Past, Present and Future*. New York: Sage Publications, 167–192.

- DESAI, Raj M. (2015): Social Policy and the Elimination of Extreme Poverty. In CHANDY, Laurence – KATO, Hiroshi – KHARAS, Homi (szerk.): *The Last Mile in Ending Extreme Poverty*. Washington: Brookings Institution Press, 301–327.
- DORLACH, Tim (2020): The Causes of Welfare State Expansion in Democratic Middle-income Countries: A Literature Review. *Social Policy & Administration*, 55(5), 767–783. Online: <https://doi.org/10.1111/spol.12658>
- ESPING-ANDERSEN, Gøsta (1990): *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. New Jersey: Princeton University Press.
- ESPING-ANDERSEN, Gøsta (1991): Mi a jóléti állam? In FERGE Zsuzsa – LÉVAI Katalin (szerk.): *A jóléti állam*. Budapest: T-Twins, 116–134.
- ESPING-ANDERSEN, Gøsta (1996): Occupational Welfare in the Social Policy Nexus. In SHALEV, Michael (szerk.): *The Privatization of Social Policy?* New York: Macmillan Press, 327–338.
- ESTÉVEZ-ABE, Margarita – IVERSEN, Torben – SOSKICE, David (2001): Social Protection and the Formation of Skills: A Reinterpretation of the Welfare State. In HALL, Peter A. – SOSKICE, David (szerk.): *Varieties of Capitalism: The Institutional Foundations of Comparative Advantage*. Oxford: Oxford University Press.
- FARKAS Beáta (2011a): A közép-kelet-európai piacgazdaságok fejlődési lehetőségei az Európai Unióban. *Közgazdasági Szemle*, 58(5), 412–429.
- FARKAS, Beáta (2011b): The Central and Eastern European Model of Capitalism. *Post-Communist Economies*, 23(1), 15–34. Online: <https://doi.org/10.1080/14631377.2011.546972>
- FARKAS, Beáta (2016): *Models of Capitalism in the European Union. Post-crisis Perspectives*. London: Palgrave.
- FERRAGINA, Emanuele – SEELEIB-KAISER, Martin (2011): Thematic Review: Welfare Regime Debate: Past, Present, Futures? *Policy & Politics*, 39(4), 583–611. Online: <https://doi.org/10.1332/030557311X603592>
- FERRERA, Maurizio (1996): The 'Southern Model' of Welfare in Social Europe. *Journal of European Social Policy*, 6(1), 17–37. Online: <https://doi.org/10.1177/095892879600600102>
- GEDEON Péter (2011): Rivalis elméletek a jóléti államról. *Politikatudományi Szemle*, 20(2), 7–30.
- GILPIN, Robert (2004): *Nemzetközi politikai gazdaságtan*. Budapest: Budapest Centre for International Political Economy.
- GINSBURG, Norman (1979): *Class, Capital and Social Policy*. London: Macmillan. Online: <https://doi.org/10.1007/978-1-349-16169-0>
- GOUGH, Ian (2004): Social Policy Regimes in the Developing World. In KENNETT, Patricia (szerk.): *A Handbook of Comparative Social Policy*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing Ltd, 239–257.
- GYÖRFFY, Dóra (2021): Felzárkózási pályák Kelet-Közép-Európában két válság között. *Közgazdasági Szemle*, 68(1), 47–75. Online: <http://doi.org/10.18414/KSZ.2021.1.47>
- HALL, Peter A. (2014): Varieties of Capitalism and the Euro Crisis. *West European Politics*, 37(6), 1223–1243. Online: <http://dx.doi.org/10.1080/01402382.2014.929352>
- HALL, Peter A. (2018): Varieties of Capitalism in Light of the Euro Crisis. *Journal of European Public Policy*, 25(1), 7–30. Online: <http://dx.doi.org/10.1080/13501763.2017.1310278>
- HALL, Peter A. – GINGERICH, Daniel W. (2009): Varieties of Capitalism and Institutional Complementarities in the Political Economy: An Empirical Analysis. *British Journal of Political Science*, 39(3), 449–482. Online: <https://doi.org/10.1017/S0007123409000672>
- HALL, Peter A. – SOSKICE, David (2001): *Varieties of Capitalism. The Institutional Foundations of Comparative Advantage*. Oxford: Oxford University Press. Online: <https://doi.org/10.1093/0199247757.001.0001>
- HANCKÉ, Bob – RHODES, Martin – THATCHER, Mark (2007): *Beyond Varieties of Capitalism. Conflict, Contradictions, and Complementarities in the European Economy*. Oxford: Oxford University Press.

- HOLLIDAY, Ian (2000): Productivist Welfare Capitalism: Social Policy in East Asia. *Political Studies*, 48(4), 706–723. Online: <https://doi.org/10.1111/1467-9248.00>
- INGLOT, Tomasz (2008): *Welfare States in East Central Europe, 1919–2004*. Cambridge: Cambridge University Press. Online: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511510175>
- JACKSON, Gregory – DEEG, Richard (2006): How Many Varieties of Capitalism? Comparing the Comparative Institutional Analyses of Capitalist Diversity. *MPIfG Discussion Paper*, no. 06/2. Online: <https://dx.doi.org/10.2139/ssrn.896384>
- JENSEN, Carsten (2009): A jóléti szolgáltatások és transzferek világai. *Esély. Társadalom- és szociálpolitikai folyóirat*, 20(6), 27–44.
- KORNAI János (1992): A poszt szocialista átmenet és az állam. Gondolatok fiskális problémákról. *Közgazdasági Szemle*, 39(6), 489–512.
- KORNAI János (1993a): Transzformációs visszaesés. Egy általános jelenség vizsgálata a magyar fejlődés példáján. *Közgazdasági Szemle*, 40(7–8), 569–599.
- KORNAI János (1993b): *Útkeresés*. Budapest: Századvég.
- KRASNER, Stephen D. (1982): Structural Causes and Regime Consequences: Regimes as Intervening Variables. *International Organization*, 36(2), 185–205. Online: <https://doi.org/10.1017/S0020818300018920>
- KURLANTZICK, Joshua (2016): *State Capitalism*. Oxford: Oxford University Press.
- LELKES Orsolya – VANHUYSSE, Pieter (2001): Demokratikus állam, jóléti állam: új teóriák régi témákról. *Szociológiai Szemle*, (2), 96–107.
- MIDGLEY, James (1997): *Social Welfare in Global Context*. New York: SAGE. Online: <https://doi.org/10.4135/9781483327945>
- NÖLKE, Andreas – Vliegenthart, Arjan (2009): Enlarging the Varieties of Capitalism. The Emergence of Dependent Market Economies in East Central Europe. *World Politics*, 61(4), 670–702. Online: <https://doi.org/10.1017/S0043887109990098>
- NÖLKE, Andreas (2016): Economic Causes of the Eurozone Crisis: the Analytical Contribution of Comparative Capitalism. *Socio-Economic Review*, 14(1), 141–161. Online: <https://doi.org/10.1093/ser/mwv031>
- OROSZ Ágnes (2019): A jóléti állam rezsimtípusai az Európai Unióban. *Európai Tükör*, 22(4), 67–83.
- SAPIR, André (2006): Globalization and the Reform of European Social Models. *Journal of Common Market Studies*, 44(2), 369–390. Online: <https://doi.org/10.1111/j.1468-5965.2006.00627.x>
- SCHUBERT, Carlos Buhigas – MARTENS, Hans (2005): The Nordic Model: A Recipe for European Success. *EPC Working Paper*, no. 20.
- SCHWARTZ, Herman Mark – TRANØY, Bent Sofus (2019): Thinking about Thinking about Comparative Political Economy: From Macro to Micro and Back. *Politics & Society*, 47(1), 23–54. Online: <https://doi.org/10.1177/0032329218796>
- TANG, Kwong-leung (2000): *Social Welfare Development in East Asia*. London: Palgrave.
- TOMKA Béla (2004): Az Európai Szociális Modell múltja és jelene – kelet-közép-európai perspektívák. *Esély. Társadalom- és szociálpolitikai folyóirat*, 15(5), 32–53.
- TOMKA Béla (2008): *A jóléti állam Európában és Magyarországon*. Budapest: Corvina.
- VAN KERSBERGEN, Kees (1995): *Social Capitalism: A Study of Christian Democracy and the Welfare State*. London: Routledge.
- VAN KERSBERGEN, Kees – MANOW, Philip (2009): *Religion, Class Coalitions, and Welfare States*. Cambridge: Cambridge University Press. Online: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511626784>
- WEBER, Max (2011) [1949]: *Methodology of Social Sciences*. New Jersey: Transaction Publishers.
- WEIZSÄCKER, Jacob von (2005): Eine Schocktherapie für unser Gewissen. *Bruegel.org*. 2005. szeptember 13.